

Шевченко Н.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

У статті досліджено теоретичні засади загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. Наголошено на тому, що забруднення довкілля є глобальною проблемою сучасного світу, що потребує рішучих та всеохоплюючих дій. У зв'язку із цим кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й забруднення атмосферного повітря, встановлена кримінальними кодексами багатьох країн. Вивченню також піддано теоретичні підвалини запобігання злочинності та визнано його стрижнем предмету кримінології. Зазначено, що запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є різновидом суспільної соціально-превентивної діяльності, мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінант злочинних проявів, передусім причин й умов останніх шляхом випередження їх появи, обмеження, а за можливості – усунення їх дії. Виходячи з наведеної мети окреслено основні завдання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. Підкреслено, що запобігання цьому виду кримінальних правопорушень є одним з найскладніших та найбільш специфічних. Наголошено, що здебільшого ефективність заходів загальносоціального запобігання в цій царині може бути забезпечена шляхом проведення цілеспрямованої державної політики. Акцентовано увагу на необхідності розробки комплексної стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. Окрім цього, підкреслено важливість удосконалення та модернізації нормативно-правових актів у цій сфері. Наголошено на необхідності нормалізації взаємодії у сфері «людина-природа», зокрема шляхом підвищення еколого-правової культури та свідомості населення. Зазначено, що важливим є запровадження та розвиток державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря, а також наявність громадських та комунальних станцій моніторингу. На основі дослідженого матеріалу робиться висновок про необхідність здійснення рішучих та всеохоплюючих дій для запобігання кримінальним правопорушенням в цій царині.

Ключові слова: кримінологія, злочинність, запобігання кримінальним правопорушенням, загальносоціальне запобігання, кримінальні правопорушення проти довкілля, екологічні злочини, забруднення атмосферного повітря.

Постановка проблеми. Забруднення довкілля є глобальною проблемою сучасного світу, що потребує рішучих та всеохоплюючих дій з боку людства. Усі складові довкілля щоденно піддаються негативному, здебільшого антропогенному впливу. Стрімке погіршення якості довкілля вкрай негативно впливає на життя та здоров'я населення нашої планети. Зокрема, у зв'язку з цим найбільш небезпечні діяння, що завдають шкоди оточуючому природному середовищу визнаються кримінально караними у більшості країн світу. В науці такі діяння отримали узагальнену назву «екологічні злочини». Так, Кримінальний Кодекс України (далі – КК України) встановлює відповідальність за вчинення низки кримінальних правопорушень проти довкілля (Розділ VIII Особливої частини). Одним з них є забруднення атмосферного повітря (стаття 241 КК України).

Отже, одним з першочергових завдань суспільства має стати захист довкілля, в тому числі й запобігання кримінальним правопорушенням в цій царині, адже їх поширення створює екологічні ризики як для окремих держав, так і для світу взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі розробкою проблематики запобігання злочинності присвячені наукові роботи багатьох видатних учених, зокрема таких, як О.М. Бандурка, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, С.Ю. Лукашевич тощо.

Дослідженням питань запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля взагалі чи окремих його видів займалися О.В. Заїчко, Т.В. Корнякова, В.К. Матвійчук, О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, Ю.А. Турлова, І.О. Харь та деякі інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усталеною є думка, що запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки. Існують різні класифікації запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Зокрема, за рівнем розрізняють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні запобіжні заходи [1, с. 155–156].

Запобігання злочинності по праву можна називати стрижнем предмету кримінології, адже саме цьому присвячується більшість кримінологічних досліджень. Власне розробка нових та вдосконалення існуючих засобів запобігання кримінальним правопорушенням є основою кримінологічного наукового пошуку. Застосування теоретичних знань щодо запобіжної діяльності є надзвичайно важливим з практичної точки зору для здійснення такої діяльності найбільш ефективно.

Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, одним з яких являється забруднення атмосферного повітря, є різновидом суспільної соціально-превентивної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкодженні дії детермінант злочинних проявів у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, передусім причин й умов останніх шляхом випередження їх появи, обмеження, а за можливості – усунення їх дії [2, с. 57–58]. Виходячи з наведеної мети, основні завдання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля зводяться до: виявлення і дослідження соціальних явищ, процесів, факторів, які виступають детермінантами злочинності у сфері навколишнього природного середовища; вивчення чинників, обставин, що призводять до формування особи правопорушника та реалізації злочинного наміру у сфері довкілля; обмеження, а за можливості й усунення дії соціальних явищ, процесів, факторів, що детермінують та обумовлюють вчинення (сприяють вчиненню) кримінальних правопорушень проти довкілля, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинних проявів [3, с. 357].

Одним з підвидів запобігання злочинності є загальносоціальне, яке являє собою комплекс перспективних соціально-економічних і куль-

турно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [1, с. 156].

Заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинюють чи обумовлюють, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок [4, с. 328]. Тобто, певне зменшення виникаючих соціальних протиріч у різних сферах суспільного життя, які сприяють збільшенню рівня кримінальних правопорушень, а також стимулювання законослухняної поведінки шляхом реалізації різноманітних заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру становлять собою загальносоціальне запобігання злочинності. При цьому основною його метою є не попередження злочинності як такої, а вирішення пріоритетних проблем різного характеру у соціумі, тобто соціальна політика.

Емпіричне дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля дає підстави стверджувати, що на теперішній час вони займають відносно невелику частку від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень [5, с. 252], але при цьому рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря постійно збільшується, що свідчить про небезпечні тенденції розвитку цього виду діянь. Це вимагає активних запобіжних дій з боку держави та суспільства. Заходи реагування мають бути комплексними та всеохоплюючими, в тому числі така діяльність потребує розробки відповідної стратегії з протидії цим кримінальним правопорушенням.

Деякі кримінологи зазначають, що запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля – найскладніший та найбільш специфічний вид соціально-правової діяльності, що зумовлено такими чинниками: з усіх видів складів кримінальних правопорушень екологічна злочинність характеризується найвищим рівнем латентності (до 100%); екологічна злочинність породжує екологічні катастрофи; процеси глобалізації, зумовлені науково-технічним прогресом, через антропогенний і техногенний вплив на екосистему мали наслідком глобалізацію екологічної злочинності та зумовили її транснаціональний характер; за масштабами, руйнівною силою і тривалістю незворотних процесів наслідки екологічних злочинів не порівняні з усіма наслідками

інших видів злочинної діяльності разом узятими; соціальна небезпека, всеосяжний характер і тривалий негативний вплив екологічних злочинних посягань не охоплюються офіційною статистикою; не створено єдиної геоінформаційної системи, яка б давала можливість достовірно визначати рівень і різні кримінологічні параметри екологічної злочинності; рівень судово-слідчої практики та оперативно-розшукової діяльності є доволі низьким; немає спеціалізованих екологічних судів [6, с. 141–142].

Ефективність заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря може бути забезпечена шляхом проведенням цілеспрямованої державної політики. Так, Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року визнають забруднення атмосферного повітря однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим. Основними забруднювачами атмосферного повітря та джерелами викидів парникових газів в Україні є підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт. Фактично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, що впливає на загальну захворюваність населення. Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря є недотримання суб'єктами господарювання норм природоохоронного законодавства та низькі темпи впровадження новітніх технологій. З метою поліпшення якості атмосферного повітря та посилення реагування на наслідки зміни клімату і досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки Україна має забезпечити виконання ратифікованих міжнародних документів щодо протидії зміні клімату та поліпшення якості атмосферного повітря [7].

Одним з основних та важливих факторів для проведення ефективної державної політики в цій царині є визначення стратегії запобіжної діяльності. Так, під стратегією запобігання злочинності можна розуміти систему обґрунтованих і офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності [8, с 380]. Тобто, стра-

тегія є найбільш загальним та всеохоплюючим орієнтиром в запобіжній діяльності, що розрахований на довготривалий час та містить фундаментальні основи та напрямки такої діяльності.

Вважаємо доцільним розробити комплексну стратегію запобігання кримінальним правопорушенням довікля в цілому, адже концепція запобігання лише забрудненню атмосферного повітря є занадто вузькою. Вирішення потребують проблеми екологічної злочинності взагалі, а отже, держава і суспільство мають бути націлені на всеохоплюючий підхід для забезпечення якості усіх складових довікля, а в результаті – дотримання екологічних прав людини.

Як вже зазначалось раніше, важливою особливістю загальносоціального запобігання забрудненню атмосферного повітря є вирішення проблем різного характеру шляхом удосконалення та проведення розумної державної політики. У зв'язку з цим можемо зробити висновок, що цей вид запобігання здебільшого спрямовується саме на виправлення та подальше недопущення певних недоліків екологічного законодавства, особливо в сфері здійснення викидів в атмосферне повітря. В результаті забезпечується створення відповідних умов для охорони атмосферного повітря від злочинного забруднення. В цьому контексті важливого значення набувають підзаконні нормативно-правові акти, в сфері здійснення викидів в атмосферне повітря. Серед них, наприклад, Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел; Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; Інструкція про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря; Порядок розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря тощо.

Так як метою загальносоціального запобігання є подальше зниження рівня соціальних суперечностей, криміногенного протистояння у суспільства різних верств населення, а отже, сприяння побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, створення необхідних умов для легалізованого одержання громадянами достатніх прибутків, підвищення стандарту життя людей, оздоровлення морального клімату в суспільстві та впровадження в ньому

високих моральних цінностей, додержання демократичних засад. Воно має створити підвалини для сприятливого господарського клімату, за якого дозволено буде краще поповнювати бюджети усіх рівнів податковими надходженнями, що, у свою чергу, сприятиме збільшенню витрат на потреби охорони довкілля, протидії екологічній злочинності. Ефективність здійснення (реалізації) загальносоціальних заходів запобігання прямо пов'язана з нормалізацією процесів у сфері взаємодії «людина-природа». Важливе значення має і постійне підвищення еколого-правової культури та свідомості як на суспільному, так й індивідуальному рівнях [2, с. 61].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [9].

Дійсно, еколого-правова культура є важливим чинником загальносоціального запобігання. Саме від неї залежить ефективність досягнення екологічного правопорядку, виконання поставлених завдань екологічної політики та безпеки в цілому. Адже потрібно, щоб в особи не було мотивації до свавільної (злочинної) поведінки у сфері охорони довкілля, а цього можна досягти шляхом підвищення рівня еколого-правової культури як працівників органів кримінальної юстиції, так і звичайних громадян. Тому регулятором екологічно орієнтованої поведінки громадян має стати еколого-правова культура [10, с. 362].

Основним напрямом загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, в тому числі й забруднення атмосферного повітря, варто визнати змінення державної політики в екологічній сфері, зокрема:

- сприяння формуванню та розвитку екологічної ідеології, державна пропаганда цих ідей;
- активізація усіх сил нації на захист природи, сприяння громадським і релігійним екологічним організаціям;
- формулювання концепції державної політики екологічного протекціонізму та реалізація її на практиці;
- змінення економічної політики, формування стратегічної лінії на розвиток екологічно чистого

виробництва в нашій державі, стимулювання розвитку таких технологій;

- змінення зовнішньої політики, захист природних ресурсів нашої держави від вивозу за кордон, запобігання будь-яким спробам ввозу радіоактивних, токсичних та інших відходів, а також організації іноземними інвесторами екологічно шкідливих виробництв на території нашої держави;

- викорінювання зубожіння населення (злиднів), зменшення безробіття [11, с. 532].

Важливого значення для запобігання забрудненню атмосферного повітря також набуває запровадження та розвиток державної системи моніторингу довкілля. Так, відповідно до статті 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища [9].

Так, Положення про державну систему моніторингу довкілля [12] визначає загальні питання, основну мету, завдання, організацію, функціонування, взаємовідносини суб'єктів системи моніторингу. Зокрема у зазначеному Положенні зазначено, що моніторинг саме повітря реалізується згідно з Порядком здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря.

Моніторинг атмосферного повітря здійснюється з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та проведення аналізу інформації про якість атмосферного повітря, оцінювання та прогнозування її змін і ступеня небезпечності, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі охорони атмосферного повітря, а також інформування населення про якість атмосферного повітря, вплив його забруднення на здоров'я та життєдіяльність населення. На основі даних та інформації, отриманої в результаті здійснення моніторингу атмосферного повітря, визначається рівень забруднення атмосферного повітря на певній території за певний проміжок часу, відповідність стану атмосферного повітря вимогам якості повітря; здійснюється контроль та оцінка впливу на якість повітря заходів, спрямованих на обмеження викидів забруднювальних речовин, оцінка впливу забруднення на навколишнє природне середовище, здоров'я та життєдіяльність населення [13].

Окрім державного моніторингу слід наголошувати на важливості громадських та комунальних станцій моніторингу якості атмосферного повітря, які встановлюються мешканцями міст, незалежними проектами, організаціями та органами місцевого самоврядування. Такі станції дозволяють вимірювати вміст пилу фракцій 2.5 та 10 мікронів у повітрі (PM2.5 і PM10), адже саме вони є однією з найбільш шкідливих форм забруднення повітря. Такий пил здатний проникати глибоко в легені, кровотік та мозок людини, викликаючи проблеми зі здоров'ям, в тому числі спричиняючи серцеві напади, захворювання дихальних шляхів та передчасну смерть. Наразі існує ряд комплексних компактних станцій, призначених для здійснення індикативних вимірювань якості повітря. Так, на порталі SaveEcoBot розміщується та регулярно оновлюється в режимі реального часу інформація з 1436 станцій моніторингу якості повітря. Станом на 04.03.2023 р. з них працює лише 270 станцій, що розміщені в 21 області України (слід зауважити, що загальна кількість таких станцій та кількість працюючих постійно змінюється). Наприклад, станом на

цей день у Києві встановлено 319 станцій (з них 68 працює), у Львові – 74 (17 працює), в Одесі – 40 (10 працює), у Дніпрі – 103 (14 працює), у Харкові – 52 (2 працює) [14]. Завдяки наявності таких станцій кожен може відслідковувати на мапі дані про якість атмосферного повітря, динаміку, рівень його забруднення в різних частинах України.

Таким чином, загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря потребує рішучих та всеохоплюючих дій. Нажаль, наразі така діяльність є недостатньо ефективною. Саме тому потрібно змінити вектори та направити сили на поліпшення соціальної політики в цій сфері. Тобто, має здійснюватися всебічна робота, що в результаті призведе до мінімізації поширення цього виду кримінальних правопорушень. Така діяльність має бути спрямована на зменшення виникаючих соціальних протиріч та процесів в різних сферах суспільного життя, які сприяють збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулювання законотворчої поведінки шляхом реалізації різноманітних заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру тощо.

Список літератури:

1. Криминологія: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків: Право. 2020. 384 с.
2. Корнякова Т.В. Криминологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: дис.д-ра юр. наук. Харків, 2011. 435 с.
3. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* / За заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. 840 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
5. Лукашевич С. Ю., Шевченко Н. С. Криминологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Харків, 2021. Вип. 1(15). С. 242-255.
6. Тангиев Б. Б. Экокриминология (oikoscrimenlogos). Парадигма и теория. Методология и практика правоприменения / под общ. ред. В. П. Сальникова, предисл. Д. А. Шестакова. Санкт-Петербург: Юридический центр – Пресс, 2005. 432 с.
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. С. 8. Ст. 70.
8. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 377-387.
9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
10. Козлюк Л. Г. Деякі аспекти протидії екологічній злочинності в Україні. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 361-368.
11. Криминология: учебник / под ред. Г. А. Аванесова. 5-е изд., перераб и доп. Москва: ЮНИТИ ДАНА, 2015. 575 с.
12. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 13. С. 91
13. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 827. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 169.
14. SaveEcoBot. Платформи. URL: <https://www.saveecobot.com/platforms> (дата звернення 04.03.2023).

Shevchenko N.S. THEORETICAL FOUNDATIONS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO AIR POLLUTION

The article examines the theoretical foundations of general social prevention of criminal offenses related to air pollution. The author emphasizes that environmental pollution is a global problem of the modern world which requires decisive and comprehensive action. In this regard, criminal liability for committing criminal offenses against the environment, including air pollution, is established by the criminal codes of many countries. The author investigates what crime prevention is and recognizes it as the core of the subject of criminology. It is noted that prevention of criminal offenses against the environment is a type of public social and preventive activity aimed at preventing the effect of the determinants of criminal manifestations, primarily the causes and conditions of the latter by anticipating their occurrence, limiting and, if possible, eliminating their effect. Based on this goal, the author outlines the main tasks of preventing criminal offenses against the environment. It is emphasized that prevention of this type of criminal offenses is one of the most complex and specific. It is emphasized that for the most part, the effectiveness of general social prevention measures in this area can be ensured through targeted public policy. The author emphasizes the need to develop a comprehensive strategy for the prevention of criminal offenses against the environment. In addition, the importance of improving and modernizing regulations in this area is emphasized. The author emphasizes the need to normalize interaction in the field of "human-nature", in particular by raising the environmental and legal culture and consciousness of the population. It is noted that it is important to introduce and develop state monitoring in the field of atmospheric air protection, as well as the availability of public and municipal monitoring stations. Based on the material studied, the author concludes that it is necessary to take decisive and comprehensive actions to prevent criminal offenses in this area.

Key words: criminology, crime, prevention of criminal offenses, general social prevention, criminal offenses against the environment, environmental crimes, air pollution.